
Irena VAJNMAN

DO PAKLA I NAZAD

Rodena je u Novom Sadu 28. avgusta 1924. godine, gde je išla u školu. Bila je članica omladinskog cionističkog pokreta Hašomer hacair, a od 1941. godine članica Saveza komunističke omladine. Uhapšena je 9. septembra 1942. i osuđena na dve godine zatvora, ali kao Jevrejka, provela je još jednu godinu u raznim logorima.

Posle oslobođenja i po povratku u Novi Sad, 1945. godine, udala se za Roberta Vajnmana. Godine 1964. sa porodicom preselila se u Beč.

Rodena sam kao Irena Lustig. U Novom Sadu me je, u mojoj sedamnaestoj godini, zatekla okupacija. Grad, kao i celu Bačku, okupirala je Mađarska.

Moje aktivnosti, kao skojevke, bile su u grupi koju je vodila Marta Husar. Sa Marom Kolarski, Gertom Kadelburg, Marom Dudvarski i Nadom Velicki, sastajala sam se pod okriljem porodica Mikeš i Kolarski. Obe porodice bile su saglasne s našim sastancima.

Kao članicu SKOJ-a, uhapsili su me nepune dve nedelje nakon što sam napunila 18 godina. Odmah posle hapšenja odveli su me u zgradu zloglasne „Armije“, tako nazvane jer se u njoj pre rata nalazila neka vojna komanda, a gde su mađarske vlasti smestile svoju kontraobave-

štajnu službu i tajnu policiju („Kemelhrito“). Kada su me tamo doveli, zatekla sam mnoge moje poznanike.

Znala sam šta je „Armija“ jer je, još ujesen 1941. godine, u nju bio privoden i moj bratić, Andrija-Bandi Lederer. Njega su tamo strahovito tukli. Uprkos tome, pod batinama, nije nikog odao već je pred agentima pomenuo samo imena onih koji su već bili uhapšeni. Osudili su ga na smrt i iste jeseni obesili. Porodicu su mu oterali u Aušvic. Preživela je samo jedna sestra.

U zatvoru „Marija Nostra“, avgusta 1943, grupa političkih zatvorenika iz Bačke i Međumurja, teritorija koje su Mađari okupirali 1941; na fotografiji IRENA VAJNMAN je druga sleva u poslednjem redu, u istom redu peta sleva je MARTA HUSAR-DODER, šesta je MAGDA SIMIN, dok je u trećem redu prva sleva EVA ČAVČIĆ

U „Armiji“ su nas tukli do iznemoglosti, neke do nesvesti. Mene su tukli po tabanima, po dlanovima... Stopala su mi bila tako pomodrela i otekla da nisam mogla da obujem cipele. A i šake su bili takve. Po ceo dan smo stajale okrenute licem prema zidu. Za svaki pokušaj razgovora ili kretanja, pljuštale su batine. Stalno smo strepele koga će

odvesti na „saslušanje“. To je značilo samo batine. Kada je „isledenje“ bilo završeno, odveli su nas na sud. Osudili su me na dve godine zatvora, a moja „krivica“ je bila u tome što sam pomagala partizanima, pisala parole po zidovima, prenosila letke, prosipala eksere na kolovoz da se izbuše gume vojnih automobila.

Posle suđenja odvedene smo u zatvor, u ulicu Konti, u Budimpešti. Bilo nam je teško, ali nas tamo bar nisu tukli. Čelije su bile pretrpane. Bilo nas je po deset u jednoj, ponekad i više, iako su bile predviđene za po nekoliko osoba. Spavale smo na slamaricama. Danju smo morale da slamarice stavljamo jednu na drugu, nismo smele da ležimo. Sedeti smo mogle samo na podu. Leti nam je bilo pretoplo a zimi jako hladno. Jednom u tri meseca mogle smo da dobijemo paket i pismo. Dok moji nisu deportovani, posećivali su me redovno. Posle je dolazila samo moja sestra. Ona nije bila deportovana zato što joj muž nije bio Jevrejin. Komadima razbijenog stakla od prozorskih okana i drvenih kašika, koje smo smele da kupujemo, pravile smo igle za štrikanje, parale poneki pulover i štrikale nove. Šetale smo po pola sata na dan, u jednom malom dvorištu bez zelenila, bez ijednog drveta.

Najlakše mi je bilo kada sam bila u ćeliji sa dve Peštanke. Jedna se zvala Eva Lakoš a druga Ilika Blas. Obe su preživele rat. Eva je bila inteligentna, načitana, recitovala nam je Hajnea i mnoge mađarske pesnike. Posle rata diplomirala je na ekonomiji i predavala na fakultetu. Pošto su joj roditelji bili komunisti, više su boravili u zatvorima nego sa njom, tako da se kao dete najviše nalazila kod rođaka.

Ilika se udala za Astalosa, čoveka koga su kao komunistu ubili prilikom ustanka 1956. godine, a ona je ostala sama sa četvoro dece. Živi u Pešti. S njom sam još uvek u povremenoj pismenoj vezi.

Jedna od sapatnica iz zatvora bila je Olga Sentderdi (Szentgyörgyi) Braun, ranije profesor u Subotici; sada živi u Segedinu (Szeged), u jednom lepom staračkom domu. Muž joj je preminuo 2004. godine. U Segedinu joj živi i sin koji se brine o njoj, a ćerka je u Budimpešti. Ona je profesor engleskog jezika i obavlja poslove na nekoj značajnoj funkciji. Druga je Eva Đenes (Gyenes) Arsenić, ugledni lekar internista u Beogradu. A treća je diplomirani tehnolog, doktor tehničkih nauka, Eva Cuker (Zucker) Čavčić, rodom iz Sombora. Sve smo danas u poodmaklim godinama, ali zajedno provedeni dani, u onim uslovima u kojima smo živele, ne mogu se zaboraviti. Od Jevrejki koje su bile sa nama spominjem još Gertu Kadelburg, koja je već u zatvoru počela da kašlje i, kako su mi posle rata pričali, u Bergen-Belzenu umrla od tuberkulo-

ze, pod najtežim okolnostima. O njoj se brinula, koliko je to već u tim uslovim bilo moguće, Dusi Seneš. Dusi je ostavila svoju desetogodišnju ćerku kod svojih roditelja i uvek mi je govorila da se, ako ona ne preživi a ja ostanem u životu, brinem o njenom detetu. Bila je od mene deset godina starija pa joj se činilo da je veća verovatnoća da ja preživim a ne ona. Srećom, preživela je rat i danas živi u Subotici.

Posle godinu dana premestili su nas u zatvor Marijanostra (Mária-nosztra). Taj zatvor vodile su opatice. Bio je to veliki zatvor u kome je kaznu izdržavalo mnogo kriminalaca. Ne mali broj bio je osuđen na doživotnu robiju zbog teških krivičnih dela kao što su ubistva, razbojništva i slično.

Opatice, inteligentne i lepe, bile su katolikinje. Svakog jutra i večeri prolazile su i molile istu molitvu. Ipak, znale su da nas kažnjavaju na razne načine, bez ikakvog povoda. Na primer, uskratile bi nam primanje paketa, pisama, poseta. Od nas zatvorenica, katolkinje i pravoslavne odlazile su u katoličku a Jevrejke u evangelističku crkvu. U početku smo bojkotovale odlaske u crkvu. Posle smo ipak odlučile da idemo jer je to bila jedina mogućnost da se sve mi, iz raznih ćelija, možemo sastati. Sveštenik, koji je bio stariji čovek, nije mnogo brinuo o tome šta radimo. Na primer, mogle smo da sednemo i kada je trebalo stajati. Uz to, dok je držao propoved, mi smo pričale i kikotaile se. On je video kako se ponašamo, ali to nije koristio protiv nas. Ponekad mi ga je bilo i žao zbog nemoći da nas veže za crkvu.

Tokom leta bio nam je dozvoljen izlazak u dvorište puno zelenila. Sedele smo oko jednog velikog stola, šile lutke za siromašnu decu ili čupale korov. Sa nama su bile i pripadnice Jehovinih svedoka. Njih sam u tim okolnostima posebno cenila jer ih nisu mogli pokolebati u verskim shvatanjima. Sećam se da su lepo pevale. Opatice su ih mrzele, valjda, više nego nas ostale. Često su ih stavljale u samicu, u mračne prostorije, samo na hlebu i vodi ali ih ta zlostavljanja nisu naterala da napuste svoju veru.

Fašistička Nemačka okupirala je Mađarsku 19. marta 1944. Tada su nas, Jevrejke u zatvoru izolovali od ostalih osuđenica i morale smo da nosimo žute zvezde. U junu su nas prebacili u Budimpeštu gde je bio zatvor – geto za sve jevrejske osuđenike sa teritorije Mađarske. Uslovi su bili jako loši.

Kada mi je istekla dvogodišnja kazna, oprostila sam se od drugarica, misleći da idem u slobodu. Međutim, napolju su me čekali žandarmi koji su me odmah predali nemačkim vojnicima. Oni su me priključili

jednoj većoj grupi koju su imali na čuvanju. Bio je septembar 1944. godine, vojnici su bili stariji ljudi, nisu na nas obraćali naročitu pažnju. Vodili su nas kroz Peštu. Ako je neko hteo da pobegne, to je mogao da učini. Omladinci su stajali kraj puta i dovikivali nam da im se pridružimo i podemo sa njima. Posle dve godine zatvora nisam znala šta to treba da znači, nije li to možda neka provokacija. Ipak sam istupila jednom prilikom ali nisam pošla sa njima. Imala sam jednu peštansku adresu i otišla tamo. Čovek je bio pošten, ali žena se stalno svadala sa njim jer nije htela da me krije. Čak mislim da me je ona prijavila jer je ubrzo došla policija i tražila dokumenta. Naravno, nisam ih imala. Počela sam priču da su mi dokumenta nestala prilikom jednog od ranijih bombardovanja. Bilo im je jasno da ih obmanjujem. Odveli su me u policiju u kojoj sam zatekla jednog od agenata koji nas je tukao još u „Armiji“. Odmah me je prepoznao pa su me prebacili u takozvani Toloncház, vrstu zatvora u kojem zatvorenici borave samo privremeno, dok se ne reši kuda će ih odvesti. To se desilo baš onda kada su madarski nacisti, „njilaši“ preuzeli vlast u državi. Bilo je strašno. Kroz prozor smo videle ljude s odsečenim nogama i rukama, mnogo krvi, mnogo mrtvih. Naravno da smo se bojale da ćemo i mi tako proći. Sa nama su bile i kriminalke i prostitutke, a i jehovistkinje. Kao dvogodišnja, „iskusna“ zatvorenica pokušala sam da smirim svoje sapatnice, da ih utešim. Najviše ih je smirivalo kada su jehovistkinje pevale svoje molitve.

Posle nekoliko meseci u zatvoru, u ulici Konti, izgubile smo menstruaciju a rekli su nam da smo izgubile svoju ženstvenost. Srećom, nije bilo tako. Posle rata, kada smo se vratile u normalne prilike, udale smo se, dobile decu i, kao žene, živele sasvim normalno.

Kada su nas „njilaši“ iz zatvora predali SS-ovcima, bilo nas je mnogo. Na jednoj ledini bili su izmešani muškarci i žene. Tu sam srela svoje drugarice iz zatvora. Bilo mi je lakše što smo opet zajedno. Na toj ledini ostale smo, možda, jedan dan a onda su nas ubacili u vagone. Danima smo putovali bez vode i hrane. Napokon, posle takve vožnje, stigli smo u logor Dahau.

Dahau je bio muški logor pa tu nismo ostale dugo. Opet su nas strpali u vagone. Neke od nas su odvedene u Ravensbrik (Ravensbrück), a ja sam bila među onima koje su odvedene u Bergen-Belzen.

Stanje u Bergen-Belzenu bilo je užasno. Posle rata smo čule da je i u drugim logorima bilo kao i tamo. To što smo dobijale da preživimo nije se moglo nazvati hranom: ujutro topla voda, koja je nazivana kafa, možda 15–20 dkg hleba za ceo dan, u podne neka supa, u stvari, opet

nekakva topla voda. Najbolje je bilo kada bismo dobile ceo hleb i odjednom ga pojele. Kada smo stigle, neke od onih koje su bile godinama u logoru, već su bile psihički potpuno poremećene. Pokušale smo da ih smirimo, da svako dobije bar nekoliko kašika „hrane“, ali one su navale na kotao i prosule ga, tako da na kraju niko nije dobio ništa. Nas su smestili u velike barake s dvospratnim krevetima. Bilo je hladno, bio je novembar, a najstrašnije je bilo kada su nas isterivali iz baraka da satima stojimo na takozvanom cel-apelu – zboru za prozivku.

Jednom sam čula da se u nekoj baraci nalaze Novosadanke. Otišla sam da ih tražim. Pronašla sam jednu poznanicu. Mislim da je to bila Agi Rajter. Bila je na gornjem krevetu. Skinula sam klompe, popela se do nje; kada sam sišla, klompe više nisu bile tamo. Nemati makar kakvu obuću, po takvoj zimi i u takvim okolnostima, značilo je smrt. Srećom, ubrzo su pronađene. Jedna mlada devojka ih je, na ivici ludila, odnela i sakrila ispod uzglavlja svog kreveta.

Posle sam naišla i na svoju sestričinu Etušku Ajsman. Bila je puna čireva, kost i koža, na zimi, u tankoj haljini. Ne znam kako sam uspela da zadržim donji veš, imala sam na sebi više komada. Skinula sam ga i dala njoj. Pred kraj rata, švedski Crveni krst je i nju, s drugim teškim bolesnicama, odveo u Švedsku. Tu se oporavila i došla kući, udala se, preselila u Izrael i umrla od leukemije.

U sećanju mi je ostalo nešto što je, možda, bilo najgroznije – to su bili trenuci kada su majke razdvajali od dece. Ti najstrašniji, najpotrebniji rastanci bili su praćeni vriskom i plačem koji je parao srca svih koji bi se tu zatekli. Plakale smo i mi. U Bergen-Belzenu, u jednoj baraci bila su deca, najmanje njih pedesetoro, od dve do dvanaest godina. Deca su sve vreme plakala. Nama su dozvolili da se brinemo o njima preko dana, ali nismo uspele da ih umirimo. Brinula sam se za jednu devojčicu od dvanaest i njenog brata od četiri godine. Bila je potpuno izgubljena a njen mali brat još više. Nisam uspela da ih smirim. Devojičica je bila lepa, s kovrdžastom kosom i divnim plavim očima, a i dečko je bio upadljivo lep. Deca su bila iz Amsterdama. Po odeći se videlo da su iz imućnih porodica. Čule smo da su, navodno, Nemci hteli da ih zamene za novac od Amerikanaca. Ne znam koliko je to bila istina. Nažalost, novac nisu dobili i svu su decu ugušili gasom.

Jednog dana došli su neki civili i odabirali devojke za rad. Nisam bila među onima koje su odabrane. Jedna starija žena je plakala kada su joj odabrali ćerku jer će ostati sama. Ja sam se menjala s tom devojkom, ne znajući kuda me to vodi.

Stigle smo u Falersleben (Fallersleben), nedaleko od Braunšvajga (Braunschweig). Tamo smo saznale da ćemo raditi u fabrici oružja. Nas je to pogodilo jer nismo htele da budemo one koje rade na proizvodnji oružja za Nemce. Radile smo u noćnoj smeni. Danju smo spavale i bile oslobođene cel-apela. Rešile smo da sabotiramo koliko god možemo. Nemački radnici stajali su apatično u jednom ćošku, ništa nisu radili. Gledali su nezainteresovano a nama su objasnili šta treba da radimo. Pričalo se da radimo na proizvodnji takozvanog V-2 oružja. Mi, koje smo bile male rastom, dobile smo dve korpe. U jednu je trebalo bacati loše metalne delove a u drugu dobre. Vrlo često činile smo to obrnuto. Marta Husar koja je posle rata postala profesor ginekologije na Medicinskom fakultetu u Beogradu, bila je visoka rastom pa je morala da radi na mašinama za „štancovanje“ i tu seče veće delove. Mogućnosti da sabotira tu nije bilo. Možda je zbog toga postala depresivna, podmetnula je palac i odsekla ga. Imale smo tamo jednog lekara, zatvorenika iz Italije. Bio je mali rastom. Vešto je zaustavio krvarenje, ušio i previo ranu. Uprkos tome, Marta je morala i dalje da radi. Hrana je bila bolja. Nedeljom smo dobijale i kuvani krompir s parčetom mesa, preliveanim nekim sosom.

Bila je već 1945. godina. Nemci su bili svesni da će izgubiti rat. Ipak su nas odveli u logor, u Salcvedel (Salzwedel). Danima smo bile napolju, bez krova nad glavom. No, kako su dolaskom marta prošli najhladniji zimski meseci, sve te neprilike savladavale smo bez posledica.

Jednog dana primetile smo da su vrata logora širom otvorena. Nemačka straža je nestala i mi smo mogle da izađemo. Salcvedel je, inače, bio malo mesto. Nas nekoliko drugarica u blizini smo videle bicikle pa smo se provozale i opet ih vratile na mesto odakle smo ih uzele. Onda smo ušle u jednu kuću na kojoj su vrata bila otvorena. Ukućani su nas, verovatno, primetili i sakrili se u strahu od nas, možda u podrum. Nismo ih tražile. Naišle smo na trpezariju, postavljen sto za doručak, divan servis, još topla kafa, meki hleb, kolači. Dobro smo se najele, nismo ništa uzele, sve smo ostavile kako je bilo.

Onda smo se vratile u logor. Toga dana stigli su Amerikanci. Njihovim dolaskom sve se promenilo. Dosta dobro su nas snabdevali. Jednom prilikom, upravo tih dana, došao je neki čovek u civilnom odelu, mislim da nas je slagao da dolazi iz logora. Pitao nas je da li može tu da prespava. Mi smo mu, naravno, dozvolile. Međutim, još dok smo spavale – nestao je. Posle smo zaključile da je verovatno bio SS-ovac koji je bežao.

Reka Elba je proticala blizu našeg logora. S druge strane reke već su bili Rusi. Mi, još pune idealizma, posle izvesnog vremena prešle smo njima. Oni, međutim, o nama nimalo nisu brinuli. Morale smo same da nabavljamo hranu i nismo smele da im pomažemo. Nas je čudilo to što Ruskinje nisu htele da se vrate kući. Plakale su. Znale su da će biti vraćene u svoju zemlju, a onda biti odvedene u Sibir zbog toga što su dozvolile da padnu u zarobljeništvo!? Čudilo nas je i to što su vukle sa sobom sve do čega su mogle da dođu.

Danima smo čekale da nam se odobri povratak kućama. Najzad smo rešile da sednemo u vozove koji idu na istok. Nama je mnogo značilo to što su sa nama bile Marta Husar i Magda Bošan. One su bile kao neki naši rukovodioci, zaista su nas čuvale, savetovale i brinule za nas. Hranile smo se krompirom koji bismo našle u zemlji, stavljale ga u vreco pepeo i tako pekle. Prošle smo kroz Prag. Tu su nas dočekale žene s toplim čajem, kafom, hlebom. I u Bukureštu smo dobile hleb.

Put je trajao veoma dugo. Mnogi zatočenici već su se bili vratili kući. Moja sestra je strahovala da neću doći. Ona je ostala u Novom Sadu sa dvoje male dece i mužem. Nadale smo se da će nam se vratiti roditelji i brat. Nažalost, sve su ubili. Majku i još mnogo rođaka, zajedno sa decom ubili su u Aušvicu a oca u Buhenvaidu, gde je umro u mukama. Moj brat prebegao je Rusima, negde na frontu kod Voronježa. Preko megafona su ih pozivali da pređu na njihovu stranu. Mnogi su im poverovali. Među njima i moj brat. Međutim, tamo su ih bacili u logor, sa Nemcima i ostalima koji su se borili protiv Rusa. U tom logoru, brat je dobio tifus i umro krajem januara 1942. godine. Moja baka, rođena Hefter, imala je tada 80 godina, bila je teško bolesna. Njen najmlađi sin Dežo, i moj nećak Tibi Hefter, već su bili u takozvanim munkašima, radnim četama, gde su često mučeni. Mnogi su u tim četama ubijeni ili umrli od mučenja. Baka je pitala: „Gde je Marci? Gde je Jene?“ Stalno su joj govorili da su njeni sinovi sprečeni da dođu. Njenog sina Morica sa ženom, ćerkom od 17 i sinom od 6 godina ubili su na obali Dunava, u pokolju poznatom pod imenom Racija, januara 1942. godine. Jenea su sa ženom streljali u kući. Moju sestričinu, udatu Rotštajn, njenog muža i njihovu malu decu, takođe su streljali. Izgubila sam 24 člana uže porodice.

Po dolasku u Novi Sad, udala sam se za mog predratnog druga iz „kna“, Roberta, Robija Vajnmana. I on je bio zatvoren u „Armiji“, potom u Segedinu, u poznatom zatvoru „Čilag“, zatim odveden sa kažnjeničkom radnom četom na Istočni front gde je dobio smrztotine na noga-

ma od kojih je patio godinama posle rata. Prvih godina po povratku, stalno je sanjao da ga proganjaju i u snu vikao. Pred njim su na frontu desetkovali drugove, jer je jedan iz njihove čete prebegao Rusima. Po povratku kažnjeničke čete u Mađarsku, opet je bio zatvoren. Oslobođen je oktobra 1944. godine. Priključio se partizanima i, kada se rat završio, kao kapetan prve klase, bio prekomandovan u Smederevsku Palanku. Tu je vojni lekar Rajko Đurišić uspeo da ga izleči. Nažalost, dr Đurišić je rano dobio infarkt srca i umro. Sa njegovom udovicom, koja sada živi na Cetinju, održavamo još uvek vezu. Ona je iz Osijeka. Njeni roditelji su tamo imali fabriku šibica.

U Smederevskoj Palanci živeli smo skromno. Imali smo od nameštaja samo jedan gvozdeni krevet ali bili smo zadovoljni jer smo bili zajedno, jer smo posle toliko muka preživeli rat. Domaćica, koju su prinudili da nas primi, ponašala se prema nama kao da nam je mati. Otprilike, imala je godina koliko i moja majka. Od nje sam naučila dosta toga što je potrebno znati o radu u domaćinstvu, a najviše o kuvanju. Sa njenom ćerkom i sada održavamo vezu. Iz Smederevske Palanke muž mi je premešten u Niš, gde su nam se rodili sin i ćerka. Onda su mi muža premestili u Skoplje i tamo je posle mnogo napora uspeo da se demobilše nakon čega smo se vratili u Novi Sad. Moj suprug je pre rata, odnosno 1941. godine, završio trgovačku akademiju, a posle rata i ekonomski fakultet. Posle demobilizacije zaposlio se u privredi, bio uspešan privrednik i zbog toga izazvao zavist mnogih. Pravili su mu silne teškoće, što je samo ubrzalo odluku da napustimo zemlju. Godine 1964. preselili smo se u Beč, gde i sada živimo. Sin mi je arhitekta. Osnovnu i srednju tehničku školu završio je u Novom Sadu a diplomirao je na Arhitektonskom fakultetu u Ljubljani. Ćerka, mlada od svog brata četiri godine, završila je srednju školu u Beču, a nakon toga i poznati bečki Rajnhardtov seminar i posvetila se glumi. Ipak, danas se time više ne bavi.

Od sina imam dva unuka i jednu unuku, a od ćerke unuka. Svi su završili ili završavaju škole i, na našu radost, svi su dobro.

Rat nam je ukrao mladost, pobio nam porodice, prijatelje i poznanike. Čvrsto verujem da će nam deca i unuci, za ono što smo ja i moja generacija doživeli, znati samo iz pričanja, iz knjiga.